

УДК 811.161.2'282

В.А. Буда, доцент (Тернопіль)

Діалектизми в етнографічних описах роману Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік»

У статті досліджено етнографічну діяльність Петра Шекерика-Доникова, його співпрацю з Володимиром Гнатюком.

Акцентовано, що етнографічні описи посідають чільне місце в романі «Дідо Иванчік», а твір повністю написано діалектною мовою.

З'ясовано, що у романі відображено увесь річний календарно-обрядовий цикл гуцулів, а використання діалектної лексики дозволяє більш яскраво змалювати життя, побут, традиції, вірування верховинців.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізм, етнографія, календарно-обрядовий опис, родинно-побутовий опис.

Buda V.A. Dialectisms in ethnographic descriptions of the novel by Petro Shekeryk-Donykovoho «Grandfather Yvanchik». Ethnographic activity of Petro Shekeryk – Donykovoho and his cooperation with Volodymyr Hnatyuk were mentioned in the article. It is noted that the ethnographic descriptions have the leading position in the novel «Grandfather Yvanchyk». Furthermore, the work is completely written in dialect language. It is found out that the whole year calendar - ceremonial cycle of hutsuls and the usage of dialect vocabulary allow more brightly delineate existence, way of life, traditions, beliefs of verhovynsiv.

Key words: dialectisms, hutsulism, ethnography, calendar – ceremonial description, family-household description.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями.

Небуденною подією в українському літературному процесі стало видання роману Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік». Твір, який майже шістьдесят років вважали втраченим, був надрукований у 2007 році. Роман відразу привернув увагу українських лінгвістів, адже «є одним із небагатьох творів, який відтворює особливий тип взаємодії літературної мови і діалектів: в мовленні персонажів та авторській мові засобами орфографії максимально точно засвідчено верховинські гуцульські говірки» [Грещук 2008: 69].

Основне завдання нашого дослідження полягає у тому, аби показати, як діалектна лексика органічно вписується в мову літературного твору, відображаючи весь спектр гуцульського побуту.

Відомо, що діалектна лексика, зокрема гуцулізми, активно використовувалась і використовується українськими письменниками у художніх текстах. Але, як правило, діалектні елементи переважають у мові персонажів, а самі автори прагнуть дотримуватись літературних норм, часто вважаючи, що зловживати територіальною лексикою не варто.

Інше бачення ми зауважуємо у Петра Шекерика: він писав так, як говорив сам і як говорили його земляки. Дослідники вважають, що текст написано абсолютизованим фонетичним правописом, який відтворює гуцульську орфоепію і специфічний морфемний склад слів. Якщо у текстах інших письменників пояснень потребують лише окремі регіональні слова, то у романі «Дідо Иванчік» такої «незрозумілої» лексики досить багато. Це призводить до того, що окремі фрагменти твору важко сприйняти непідготовленому читачеві.

Історія дослідження гуцульського говору є давньою і багатогранною, починаючи від численних етнографічних і фольклорних праць до фахових розвідок. Мову верховинців вивчали Кобилянський В., Жилко Ф., Залеський А., Дзєндзелівський Й., Закревська Я. та багато інших. Безпосередньо аналіз мови роману «Дідо Иванчік» здійснювали Барчук В., Грещук В., Зеленчук В.

Зазвичай науковці наголошують, що в авторській мові діалектизми використовуються, перш за все, в етнографічно-побутових описах. Саме такі описи у романі П. Шекерика й будуть об'єктом нашого дослідження.

Варто зауважити, що Петро Шекерик-Доників розпочинав свою культурологічну діяльність саме як етнограф. Маючи за спиною лише чотирирічну початкову школу, він активно займався самоосвітою і був знайомий з такими інтелектуалами, як І. Франко, В. Гнатюк, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський. Саме на прохання Володимира Гнатюка, який вважав Шекерика кращим збирачем етнографічних матеріалів, ніж місцеві інтелігенти, молодий гуцул надсилає вченому записані у рідних Головах і навколишніх селах коломийки, колядки, оповідання про опришків, казки, сороміцькі пісні тощо. В одному з листів до етнографа Шекерик писав: «Оповідань про опришків написав сми вже 6. А багато ще маю писати. Я таки багато знаю казок про упирів, відем, мари, блуди, співанки гуцульські, пісні весільні і т і та декілька коледій, круглеків і плесив.

Я дуже рад, що можу написати щос правдиве про моїх прадідів-гуцулів» [Гнатюк 1998: 164-165].

Фактично П. Шекерик був резидентом В. Гнатюка в окрузі сучасної Верховини (Жаб'є), залучаючи до збирання матеріалу інших місцевих жителів: «Мені приобіцєвси списувати оповідання про опришків Юра Калинич-Бойчук з Розток Галицьких та Дмитро Самокіщук з Жаб'є-Ільці. Але Ви мусите до них написати самі і поучете їх, як і що мають списувати. Але уважайте, бо то амбіція. Промовте їм до душі. А будете мати користь» [Гнатюк 1998: 169].

Згадує про П. Шекерика й відомий хорватський славіст І. Ягич у відгуці на збірку В. Гнатюка «Народні оповідання про опришків». Він підкреслює, що майже увесь матеріал книжки зібрали добровільні помічники етнографа: «Львиная доля при этом выпадает на молодого гуцула Петра Шекерика-Доникова, записавшего 104 номера...» [Гнатюк 1998: 257].

Відомо також, що і Володимир Гнатюк активно допомагав П. Шекерику в етнографічній діяльності. М. Мушинка зауважує, що «Гнатюку належить упорядкування та підготовка до друку збірки П. Шекерика-Доникова «Родини і христини на Гуцульщині» [Мушинка 2012: 111].

Цілком зрозуміло, що Петро Шекерик, який досконало знав життя, побут, традиції, вірування гуцулів, наповнив свій твір етнографічними описами. Насиченість цих мікротекстів регіональною лексикою робить ще більш яскравими картини буття верховинців.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Фактично у творі зображено весь календарно-обрядовий цикл гуцулів. В описах різних обрядів письменник чітко підкреслює прадавній язичницький елемент, який тісно переплітається з християнськими традиціями. Так, перед святою вечерею дід Иванчік, як тільки на небі з'являлась перша зірка, набирив «...у велику дерев'яну миску потрохи кожної варі, разом їх було дванацять страв. Переирстив він руков тому страву й пишов з нев надвір. Опередь хати став на полудне лицем під сонце. У лівій руці держав миску из стравов, а у правій підніс идгорі тот чепелик вид граду й голосно запросив ничісту силу: «Прошу тебе до тайної вечері, / Білий царю! Водєний чьорнокнижнику! / Тепер маю право до тайної вечері зазивати...

А у літі ти не маєш права міні си показати!... [Шекерик 2007: 64].

Після цих запрошень нечистої сили дід вертався у хату, ставив миску на стіл і «... дививси перепуженими очіма на двері й вікна, ци запрошений ним гість євитси у хаті, – засісти з ним разом до тайної вечері» [65]. Коли ніщо не з'являлось, Иванчік брав миску й знов виходив запрошувати «ничісту силу» – і так чотири рази навхрест, на усі сторони світу. Далі дід запросив на вечерю «усіх живих, що есте у моім домі, усіх добрих духів з цілого світу й усі душечки з цего місця, що є на тім світі» [66]. Після трапези члени родини один за одним виходили надвір слухати «голоси»: хто який учує – таким і буде для нього наступний рік.

На Різдво до церкви з гір спускалися усі, навіть не дуже богомільні гуцули, бо кожен хотів побачити, «єк коледники зберают коло церкви у коледу» [73]. Це була подія, до якої

готувались довго і прикіпливо. Завчасно вибирались *берези* – старші над колядниками. Кожен з них запрошував до свого табору *скрипичьника, тримбіташа* та інших членів групи. І хоча у селі творилось декілька партій колядників (кожна на свій куток), процес колядування часом тривав до двох тижнів, адже оселі верховинців були розкидані по горах, а дехто із заможних газд гостив у себе цілий табір не один день.

До діда Иванчіка колядники потрапили аж на *«Василений святий вечір»*. Це свято теж мало свої традиції: дід тричі повторив процедуру запрошення *«градового царя-воденого чорнокнижника на тайну вечерю»*, тричі обкурив хату навколо ладаном і зіллям, тричі стрілив з пістоля. А після вечері поприходили сусідські дівки та *челідь* ворожити: *«Уни годували котів пирогами, навмисне до того перед вечерею звареними, аби знати, котрі дівки виддадутси, а котрі зведутси. На припічку палили городки, аби знали, хто маєт того року умерти, та палили аж поза опівніч коло опеца на припічку кужелі, аби знати, хто з ким єк за поправді та за шіро любитси»* [79].

Більше десяти сторінок займає у романі опис усіх віншувань, ігор та забав колядників, їх *данців* та *плесів*. А вибралися вони *«вид діда аж другий день по Василію уже таки у добрі обіди»* [92]. Варто зауважити, що усе наколядоване ділили лиш між березою, скрипалем, трембітарем та *«кіньми»* за *«ношіне коледницьких калачів»*. Залишки продавали, а вторговані гроші давали на церкву, *«бо решта коледників ходило безплатно – за гонор»* [93].

«Досвіта на Великдень, єк устав Иванчік з постелі, то на земню верг стару джеружину, аби босими ногами ни стати перший раз на голу земню, бо вліті робили би си набої на ногах. Обувси в пролюдну обув. Насипав в миску води, верг у воду золотий талер тай мивси ним, аби був красний, єк золото» [324].

Після того, як біля церкви піп освятив паски, Иванчік чимдуж погнав конем додому, *«бо вірив, шо хто на Великдень у своїм куті прийде від церкви з пасков перший д'хаті, то тот буде мати першенство в тім куті в усим»*. Перш за все він ішов до худоби, яку *«бисагами з пасков бив, примовляючи: «Абес так, миленька, ні оден рік ни переходила в ківненню, єк ни переходит ні оден рік Великдень»*.

*В хаті витег з бисаг паску разом з **дорєнником** й, кладучі на стів, зичів усім у хаті шестя, здоров'я та многа літа з пасков. Тай доків Єлена лагодила на столу свечене до їди, то він надворі стрілев з пістолет на добрийдень Великодневи»* [328].

П. Шекерик докладно описує, як у великодній понеділок гуцули збираються на цвинтарі *«на писанки»*. Тут чоловіки й жінки обмінюються крашанками, даруючи найкращі тим, до кого відчувають симпатію.

При читанні твору зауважуємо, яке культове ставлення у верховинців до худоби. Це цілком зрозуміло, одже саме завдяки **маржині** гуцули виживали у суворих гірських умовах, на землі, яка не могла прогодувати їх злаками. Ось як напередодні Покрови Иванчік *«задобрював»* вівці: *«Баба спекла з єчмінної муки книш из бриндзов. Дідо з вуйком у ватернику викрутив живої ватри тай нев видгасив води. У кошері на ріжі, де спали вівці під голим небом на осінници, він обійшов до трьох раз за сонцем наокола ту кошеру, держєчі під плечєм тот книш, брискаючи вівці у кошері тов видгашенов водов. Витак розклав **струнку** у кошеру, поклав тот книш на земню у воротах, а баба з вуйнов, аби си єгниці чінили, пустили почерез тот книш у кошеру мижси вівці на валованє двох красних чорних баранів-лунчяків...*

Дідо розломив тот книш, нагодував ним баранів й усі вівці, а витак нагодував їх сільов из бобовов муков й випустив з кошеру на пашу. Тої днини аж до до вечера у діда вже було светло» [55].

Також у романі відтворено деякі родинно-побутові обряди, зокрема весілля й похорони. Вражає своєю точністю опис справжнього гуцульського весілля, до якого готувались так, що воно *«могло потєгнути й довше, єк тиждень»*. Письменник змальовує усі елементи гуляння, показуючи пристрасті, які на ньому панують: *«А данцівники, єк достатком додавали їм горівки, приспівували:*

«Скакав баран через паркан, на ним біла вовна.

Напиймоси горівочки, бо беривка повна».

*Тай понад головами собі в данцях викручували буйно єсними **бартками**, поцоркуючі ними обух до обуха так, шо аж искри сипалиси, та назбитки погрожуючі ними **челіди** в очі, співали:*

*«Ой барточка мосєндзова, круте топоризише,
Єк ударит, ни жертует, лиш у грудех свишиєт».*

Але челідь ни така пужлива була мушинських барток, кепкувала з них:

*«Ой **цора**, підківочки, та цора, та цора,
Видколи мнє чоловік бив, вид тогди я хора».*

«Овва! Та бігме?» – посмішливо питали мушинє.

«Ой так», – смієласи челідь, тай глумливо відповідала їм співанков:

*«Видколи мнє чоловік бив, вид тогди си бою,
Вид тогди я з **легінями** поза вугли стою» [224 – 225].*

З часом танці й пісні розпалювали такі шалені почуття в окремих пар, що ті непомітно зчезали з хати і зникали «в густім лісі за хатов, аби си там набути в штири оці так **дехіро**, шо аби ніхто не знав бірше, крім ліса» [228].

Нарешті, після вінчання, на весілля прибували молодята: «**Книзь корбачем** бив під книгинев коня, женучі її гордо наперед себе, показуючі **здуфално** всім тим, шо хотіли були взети її собі за жінку, шо відтепер він вже лиш до неї пан, а бірше ніхто, бо він викупив собі її від **Ботика**...

*Ціле весіле в Костюка виступило разом з музиков поза браму на **царинку** обсипати єров пшелицев книзет, витаючи їх ниумовкаючіми гримкими вистрілами з своїх пістолет» [237].*

Важливим моментом в обряді весілля було благословення матері нареченого, яка вийшла до молодої пари з решетом, у яке було насипано яру пшеницю, а на ній лежав калач і стояв кубок з медом. У цьому віншуванні чітко помітний зв'язок з давніми дохристиянськими віруваннями, коли наші предки поклонялись Сонцю.

«Дружби й боєре, разом з своїов музиков, обкружили на конех книзет, а Костючка, говоречі: «Єкий гість, такий колач», – обсипала книзет до трох раз за сонцем єров пшелицев, а даючи їм за кождим разом мізинним пальцем правої руки меду в рот з кубки, примов'єла: «Дай Боже, праведне Сонечко велике, абесте так липли одно д'другому ціле своє жите, єк липнут бжолі д'медови», – тай тогди за кождим разом сипала їм потрошки жменев ерої пшелиці в пазуху, примов'єючи далі: «Дай Боже, праведне, велике Сонечко, абесте си так плодили й коренили у свій рід, єк на добрій земни плодитси й коренуетси посієна пшелиця». Книзета в тот раз дивилиси кріз свої вінчені, сиріні колачі на правій руці на праведне Сонечко, просічі йиго, аби їх діти були такі красні й едерні, єк уно. А Костючка, обсипаючи їх, далі примовлєла: «Аби си вас ціле ваше жите держєв хліб, плід праведного Сонечка...».

А ціле весіле шіро гомоніло: «Позволь їм на це, Господи, праведне Сонечко, та поблагослови їх своїов ласков великов и силов светов...» [238].

Язичницька сутність побутових обрядів гуцулів особливо помітна в описі похорону мольфара Олексія, зокрема **посижіня** при мерці: «Мушинє, то вже в хоромах здоймали **крисані**. Входили мовчки в хату... Уклекали коло Олексійового тіла на земню тай молилися пошепки... Вставали з земні, тай, витаючіси з усіма в хаті словами «добрий вечер», містилися, де хто міг тай хотів. Одні сідали на лавиці або стоєли збитим гуртом у хаті тай помогали смієтиси тим, шо продавали та купували «**зайця**». Інчі давали «**огарчіка**» в куті коло печі, а дехто йшов у хороми, бо там ишли на переміну забави: «**били грушки**», «**висіли**», «**скакали на него**», «**мололи млина**», «**падали в колотізь**», «**скреготала сорока коло вух**», **мастили сажєв**, «**ловили біличку**», грали **сосокала** або «**тегли бога**»... [421].

У цей же час надворі, коло ватри, старі й молоді чоловіки «так завєто били **галебєзи**, шо аж на земню падали з таким голосним криком та реготом, шо з хати

вибігало ціле **посижінє** дівитиси, ек вни всі лоском лежєли на земни... А всій нарід, шо на то дівивси серед ночі при світлі єсної ватри, то аж до сліз смієвси, приговорюючи:

«Прости Госпідку, праведне Сонечко, Олексієву грішну душу та наші проступки, тай дай йму на тім світі легкій супочівок, а нам, живушишим на цім світі, продовжи віка та дай веселости». Тай веселилися так, ек то звикли здавна в нас, бувало, на посижінях, шо «одні плакали, а другі си вискірєли, тай усім сум з душі прогонили» [422].

Варто зазначити, що П. Шекерик був знавцем гуцульських похоронних обрядів, адже зроблені ним описи потрапляють на сторінки наукових видань. Так, у 1912 році Шекерик помістив у «Етнографічному віснику» статті «Приказуванне по умерлим» і «Похоронні звичаї та обряди в с. Головах Косівського повіту», а у 1914 році Зенон Кузеля опублікував у Записках НТШ розвідку «Посижінє і забави при мерці в українському похороннім обряді», використавши зібрані молодим гуцулом матеріали [Дмитрук 2008: 16 – 17].

Висновки і перспективи подальшого дослідження

Роман Петра Шекерика «Дідо Иванчік» є справжнім надбанням української культури. У ньому відображено автентичну сутність гуцульського духу, глибокі й давні традиції українських горян. Очевидно, що твір, як джерело наукової інформації, цікавий не лише для лінгвістів, а й для літературознавців, фольклористів, етнографів.

Роман, справді, є неординарним явищем з мовознавчого погляду, адже повністю відображає особливості говору гуцулів села Голови на початку ХХ століття. Ми не прагнули у роботі здійснити аналіз гуцулізмів, виділивши лише окремі оригінальні чи незрозумілі читачеві діалектизми, які часто є етнографізмами. Важливо, на нашу думку, було показати, як би збідніла колоритна складова твору при спробі штучного «олітературнення» тексту.

Література:

1. Гнатюк 1998: Гнатюк В. Документи і матеріали (1871 – 1989) / Упор. Ярослав Дашкевич, Олег Купчинський, Микола Кравець, Діана Пельц, Анатолій Сисецький. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1998. – 466 с.
2. Грещук 2008: Грещук В. Гуцульські фонетичні риси у мові роману Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік» // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. – К., 2008. – С. 69 – 71.
3. Дмитрук 2008: Дмитрук І. Сімейна обрядовість гуцулів в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. // Гілея: Збірник наукових праць. – К., 2008. – Вип. 16. – С. 14 – 21.
4. Мушинка 2012: Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 384 с.
5. Шекерик 2007: Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. – Івано-Франківськ: «Гуцульщина», 2007. – 496 с.

Буда В. А. Диалектизмы в этнографических описаниях романа Петра Шекерика-Доникова «Дидо Ъванчик». В статье представлено этнографическую деятельность Петра Шекерика, его сотрудничество с Владимиром Гнатюком.

Етнографические описания занимают основное место в романе «Дидо Ъванчик», а произведение полностью написано диалектным языком.

Выяснено, что в романе отображен весь годовой обрядово-календарный цикл гуцулов, а использование диалектной лексики разрешает более ярко изображать жизнь, быт, традиции, веру верховинцев.

Ключевые слова: диалектизм, гуцулизм, этнография, обрядово-календарное описание, семейно-бытовое описание.